

philosophy of harmonization of relations between people in the society and between people and nature by means of the ecologization of the legal conscience has been substantiated.

*Key words:* ecosophy, law, conscience, harmonization, ecologization, intersubjectivism, post(meta)nonclassicalness.



УДК 340.12

канд. юр. н., В.А.Трофименко

## ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК ОСНОВА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

*Публікацію присвячено філософсько-правовому обґрунтуванню феномену девіації, який розглядається автором як базис виникнення юридичної відповідальності. Автором показано, що внутрішній стан людини впливає на формування її поведінки шляхом орієнтації на правову чи неправову. Наголошується, що з'ясування причин девіантної поведінки є одним з моментів, який як на практиці, так і у науці може допомогти не тільки більш ефективно використовувати наукові надбання у практичній діяльності, а й перевести їх у бік наукового обґрунтування профілактичного аспекту юридичної відповідальності.*

**Ключові слова:** юридична відповідальність, девіація, гедоністична форма девіації, песимістична форма девіації, суб'єктивне ставлення, морально-правові цінності.

**Постановка проблеми.** Порушення громадянином правових норм країни має під собою певну онтологічну причину. Пошук таких причин протиправної поведінки має важливе значення як для правової науки, так і у правозастосовчій діяльності. Так, у різних галузях права питання про юридичну відповідальність є одним з ключових, наприклад, вчення про відповідальність у кримінальному праві. Не дослідивши причин виникнення протиправної поведінки, дуже важко науково опрацювати такі моменти, як співрозмірність відповідальності за скоєний злочин, види відповідальності тощо. Правозастосовча діяльність ставить свої завдання – слідчий, прокурор, суддя повинні враховувати психологічне ставлення громадянина до злочину, з'ясовувати причини злочинної поведінки, які більшою мірою криються у свідомості людини. Також таке знання може допомогти створити комплекс профілактичних заходів, спрямованих на підвищення поваги до права і законодавства.

**Ступінь дослідженості теми.** Тематика юридичної відповідальності доволі широко розроблена в таких науках, як теорія держави і права, кримінальне право, адміністративне право, трудове право. Однак усі галузеві правові науки більш конкретно звертають увагу

на окремі її різновиди: кримінальна, цивільно-правова, адміністративна, дисциплінарна і т. ін. Але проблема пошуку неюридичних основ цього феномену не входить до предмету цих наук. Тому саме філософсько-правові аспекти цієї проблеми потребують глибокого теоретичного опрацювання.

**Метою** цієї публікації є філософсько-правове звернення до феномену девіації, що є більш загальним поняттям щодо поняття юридичної відповідальності. Визначення загальних причин відхилення поведінки громадянина від загальновизнаних норм і правил, питання юридичної відповідальності, як юридичного різновиду девіації, дозволяє отримати насамперед філософсько-правове підґрунтя, а не тільки юридичну основу.

При філософсько-правовому аналізі порушення правових норм необхідно звернутись до більш широкого терміна – “девіація”, що розуміє під собою деяке відхилення у поведінці. Основними формами девіації можна назвати наступні: песимістичну і гедоністичну.

Звертаючись до першої форми важливо сказати наступне. Через свою біологічну незавершеність людина є беззахисною перед навколишнім світом і в цілому, як вид, пристосована до нього набагато гірше, ніж близькі “тваринні родичі”. У боротьбі за існування у неї формується здатність використання мислення тільки з прикладною, практичною метою.

У процесі людської еволюції такі здібності, як розум і воля виникають в силу природної необхідності. Людина мислить і діє тому, що інстинкт, технічний інтелект, який залишається в рамках природних інстинктивних завдань, безпосередньо не підказує, що вона повинна робити. Усі похідні від розуму феномени – наука, мистецтво і форми культури є лише довгим обхідним заплутаним шляхом до збереження свого виду, який, не дивлячись ні на що, стає більш важким через ту ж саму здатність мислення. З цієї точки зору причиною появи мов, понять, діяльності з розумової ідентифікації реально існуючих предметів і явищ і, врешті-решт, держави є біологічна слабкість і безсилля людини з причини неможливості для неї розвиватись виключно на основі законів природи.

Як одна з провідних людських здібностей розум є принципом, який просто розбиває волю. Він, як зазначає Шелер, – “демон, сам черт, сила, разрушающая жизнь и душу”. Розум і воля – ті два останніх принципи буття, які були б взаємодоповнюючими, якщо б воля людини і її потяги стали б факторами, які реалізують ідеї і цінності, а розум – фактором, який дає життю напрямок та мету. Але в рамках девіантної поведінки вони є двома антагоністичними напрямками. Розум здається людині деяким метафізичним паразитом, який включається у волю, щоб підірвати її.

У песимістичній формі девіантної моделі поведінки людина відчуває відврат від життя, заснований на пізнанні сутності явищ. Характерна для

“песиміста” розумна і вольова однобічність не дозволяє спрямувати результати свого пізнання в позитивне русло. Це можна виразити словами К.Юнга: “Его прежде всего захватывало его собственное варварское существо, он лишался своей индивидуальности” [1, с.125]. Навіть результати цього пізнання стають важкими для неї. Людина при цьому схиляється до інстинктивного існування, схожого з тваринним. Інстинктивний характер поведінки практично виключає можливість вольової поведінки людини, що дозволяє говорити про слабкість волі. Розум, не маючи механізмів практичного втілення, втрачає своє значення і може розглядатись як рудиментарна здібність людини.

Особливості гедоністичної форми девіантної поведінки можна символічно поєднати з богом Діонісом, який вирізняється серед всього іншого своєю веселою вдачею (у давньогрецькій міфології він іменується також Вакхом – богом сп’яніння): “Весело идет по земле Дионис-Вакх. Он учит разводить людей виноград и делать из его тяжелых спелых гроздей вино” [2, с.171]. Основна передумова появи другої форми девіантної поведінки, як і першої, – це можливість пізнання сутності явища.

Але, якщо у песимістичній формі пізнання сутності явища робить людину нездатною до подальшого існування як особистості і приводить в бік поступової деградації до тваринного стану, то у другій формі девіантної поведінки пізнання сутності явища приводить до осмисленої відмови від його результатів, оскільки метою виступає отримання якомога більшого задоволення від життя. Людина розуміє, що отримане нею знання нічого не дає для досягнення її основної мети. К.Юнг пише: “Дионисийское чувство не чисто, не отвлеченно и не выдифференцировано из сферы влечений, не превращено в тот подвижный элемент, который подчиняется наставлениям разума и отдается ему как послушный инструмент” [2, с.194]. Тому відбувається відмова від розумних і вольових дій, крім тих, за допомогою яких відбувається пошук нових задоволень.

Формою такої відмови виступає доведення людини до стану, схожого зі станом сп’яніння, очманіння, яке досягається різними засобами. Такий стан призводить до послаблення розумово-вольових якостей і навіть інстинктивних захисних механізмів. Це і є той стан, що його людина намагається отримати – задоволення. Сп’яніння не потребує додавання великих зусиль: сама людина за власною волею доводить себе до необхідного стану і в ньому існує.

Гедоністичній формі девіантної поведінки притаманний постійний пошук нових засобів, адже людський організм має властивість до звикання, в тому числі до дурманів і задоволень. Це можна назвати своєрідним, але однобічним розвитком. Розум і воля використовуються як засоби отримання задоволення. Філософія, наука і культура в цілому розглядаються як засоби духовного одурманювання.

Якщо у песимістичній формі девіантної поведінки людина уявляє розум як паразита, який занурюється в життя та душу, щоб їх порушити, то в гедоністичній формі людина знаходить для нього застосування. Тим самим існування людини набуває однобічного, пов'язаного з отриманням задоволення, напрямку. “Визволення” волі від розуму вже не дозволяє розглядати поведінку людини як розумну. Воля, таким чином, може бути представлена як “нерозумна”.

Розглядаючи концепцію девіантної поведінки у призмі права необхідно зазначити, що девіантна особистість здатна як на творче сприйняття й удосконалення навколишнього світу, так і на його порушення. У правовій реальності девіантна поведінка виступає антиподом автономної поведінки. Таке протиставлення виникає, починаючи з релігії, де світ перебуває під владою двох протилежних начал, які виражені через Бога та Диявола [3, с.461-462]. Якщо автономна особистість має своєю метою удосконалення, то девіантна чи у деградованому (тваринному) стані, чи у стані сп'яніння, більш за все здатна на руйнування, що у праві виражається через скоєння злочину.

Маючи суб'єктивну систему морально-правових цінностей, людина або взагалі не сприймає злочин як щось протиправне, або вважає можливість скоєння злочину своїм правом, а заборону його (відповідальність за скоєння злочину) – посяганням на свою свободу. “Для кримінального розуму главные цели сосредоточены, как правило, не в самом преступлении, а в смысле и ценностях сверхкриминального характера. Из всех экзистенциалов он выше всего ценит свободу”, – відмічають М.І.Панов і В.А.Бачинін [4, с.111]. Слід врахувати, що в багатьох випадках вона просто не здатна мати рацію у своїх вчинках з причини сп'яніння або “тваринного стану”. Тому кожний протиправний вчинок буде скоюватись з подвійною метою: отримання задоволення й утвердження своєї свободи. Скоєння злочину є тією дією, що здатна трансформувати і слабку волю, і “нерозумну” волю у злочинну або “злу”, яка виступає джерелом злочинної поведінки людини.

Для девіантної поведінки не має значення результат скоєного злочину: нанесення майнових збитків або посягання на життя і свободу людини. Такій людині необхідна сама можливість скоєння злочину і це тим більше небезпечно, тому що таке діяння в багатьох випадках не має ніякої, навіть злочинної, мети. Тут людина – це “людина нерозумна”, концепцію якої розробив філософ Е.Морен. Це людина, яка не має самосвідомості, не здатна до самоконтролю, нерозсудлива, деструктивна, одержима химерами, яка не відрізняє мислимого від реального [5, с.109].

Злочин, скоєний людиною, якій притаманна девіантна поведінка, у більшості випадків є “безцільним”, що і робить його одним з найбільш небезпечних, тому що неможливо спрогнозувати місце його скоєння, мету, якою керується злочинець і можливі наслідки. У свою чергу все це призводить до неможливості не тільки не допустити його, але й проводити

профілактичні заходи. Злочини такого роду на сучасному етапі розвитку української держави стають дедалі численними, і їхня суспільна небезпека зростає, як зростає і суспільна небезпека осіб, що їх скоюють, а, отже, і суспільна небезпека девіантної поведінки. Тому закономірно, що законодавці багатьох країн, у тому числі й України [6, с.31], вважають стан сп'яніння обтяжуючою вину обставиною.

Існує точка зору на злочин, висловлена Е.Дюркгеймом. Він відзначав: “Преступность не только предполагает наличие путей, открытых для необходимых перемен, но и в некоторых случаях и прямо подготавливает эти изменения. Там, где существуют преступления, коллективные чувства обладают достаточной гибкостью для того, чтобы принять новую форму, и преступление подчас помогает определить какую именно форму примут эти чувства” [7, с.43]. Однак тут повністю пропущена суб'єктивна сторона злочину. Умисний злочин як скоєний з певною метою необхідною мірою може виявити деякі прогалини правового регулювання. “Безцільні” злочини, що скоюються заради самого діяння з причини відсутності тієї ж мети, не можуть звернути увагу суспільства на якісь недоліки. Це робить девіантну поведінку найбільш невизначеною і суспільно небезпечною. З наведеного вище бачимо, що вивчення девіантної поведінки людини як об'єкта правових дослідів дає можливість більш повно вивчити злочини, в тому числі і такі, які скоюються у стані сп'яніння.

Ця поведінка виявляє необхідність юридичної відповідальності безпосередньо за скоєні злочини, виводить цю необхідність з самого злочину, визнає суб'єктивну сторону злочину необхідним елементом складу злочину, що закріплено у вітчизняній правовій науці [8, с.149]. “Наказание, карающее преступника, – есть также право, положенное в самом преступнике, то есть в его налично сущей воле, в его поступке”, – писав ще Гегель [9, с.147].

Наявність “безцільних” злочинів говорить про необхідність юридичної відповідальності і за скоєння злочинів з формальним складом, коли відповідальність настає за саме діяння незалежно від того, чи є небезпечні наслідки. Ця позиція сприйнята українською наукою кримінального права, М.І.Бажанов дає визначення такого злочину: “Это такие преступления, для объективной стороны которых закон требует установления лишь деяния (действия или бездействия). Последствия в этих преступлениях хотя и могут наступать, но лежат за пределами состава, не включаются в состав как признак преступления” [10, с.37].

Подібні висновки дозволяють юридичній науці більш конструктивно підходити до дослідження суб'єктивної сторони злочину, питань про підстави юридичної відповідальності, профілактики злочинності.

**Висновки.** Девіація, як вид відхилення від універсальних правових принципів поведінки, виявляє неможливість чи небажання людини існувати в системі загальновизнаних суспільних і правових цінностей. Такий підхід розуміє під собою наявність переважно суб'єктивних орієнтирів у поведінці людини. Суб'єктивне ставлення показує зневагу до зовнішніх норм, під

якими слід розуміти різноманітні норми, створені не самим суб'єктом. Девіантна поведінка є небезпечною як для держави в цілому (невизнання існуючого законодавства), так і для окремої людини (невизнання особистості як рівноправного суб'єкта). І головною перешкодою для цього різновиду поведінки є юридична відповідальність.

Норми юридичної відповідальності надають людині можливість, по-перше, побачити найбільш важливі і цінні для суспільства і держави суспільні відносини, які вони охороняють, по-друге, показують невідворотність самої відповідальності як результату протиправної поведінки. Ці аспекти відповідальності повинні проявляти її профілактичний аспект більшою мірою ніж інші. Внутрішній світ людини повинен дати відповіді на питання: які профілактичні заходи мають більший вплив на суспільну думку, що повинен враховувати законодавець та правозастосовчі робітники. Головні ж з питань: чим керується людина при порушенні правових норм і що потрібно зробити, аби нівелювати внутрішні чинники порушення права. Відповіді на ці питання можуть дати чимало наук серед яких юридична психологія, філософія права та один з її розділів – антропологія права.

Юридична відповідальність фактично виступає реакцією суспільства та держави на девіантну поведінку, яка в правовій призмі є протиправною.

З цього можна зробити останній висновок: сама людина своєю поведінкою формують майбутній характер норм юридичної відповідальності.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Легенды и мифы Древнего Рима и Древней Греции / [сост. Марьяш И.]. – Кишинев: НПФ «Лита», 1994. – 574 с.
2. Юнг К. Психологические типы / К.Юнг; [пер. с нем. Дубинского Д.Н.]. – Минск: ООО «Попурри», 1998. – 656 с.
3. Бачинин В.А. Философия права и преступления / Бачинин В.А. – Харьков: Фолио, 1999. – 607 с.
4. Бачинин В.А. Достоевский: философия, социология и психология преступления / Бачинин В.А., Панов Н.И. – Харьков: Основа, 2001. – 101 с.
5. Морен Э. Утраченная парадигма: природа человека / Морен Э. // Философская и социологическая мысль. – 1995. – №5-6. – С.104-111.
6. Уголовно-процессуальный кодекс Украины: по состоянию на 20 января 2005 года / Верховная Рада Украины – Неофиц. изд. – К.: Юринком Интер, 2005. – 480 с. – (Бюллетень законодательства и юридической практики).
7. Дюркгейм Э. Норма и патология / Э.Дюркгейм // Социология преступности. – М.: Прогресс, 1966. – 128 с.
8. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави / Рабінович П.М. – К.: Атіка, 2001. – 174 с.
9. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф.Гегель; [вступ. ст. Нерсесянц В.С.; пер. с нем. Сталпнер Б.Г., Левина М.И.]. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
10. Бажанов М.И. Уголовное право Украины: Общая часть / Бажанов Марк Игоревич. – Донецк: Пороги, 1992. – 144 с.

## ДЕВИАНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАК ОСНОВА ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Трофименко В.А.

Публикация посвящена философско-правовому анализу феномена девиации, который рассматривается автором как базис возникновения юридической ответственности. Автор показал влияние внутреннего состояния человека на формирование его поведения. При этом делается акцент, что выяснение причин девиантного поведения является одним из моментов, который как на практике, так и в науке может помочь не только эффективно использовать научные разработки в практической деятельности, но и перенаправить их в сторону научного обоснования профилактического аспекта юридической ответственности.

**Ключевые слова:** юридическая ответственность, девиация, гедонистическая форма девиации, пессимистическая форма девиации, субъективное отношение, морально-правовые ценности.

## DAVIATION BEHAVIOUR IS A BASE OF JUDICIAL RESPONSIBILITY

Trofymenko V.A.

This publication is devoted to philosophic and legal rationale of the phenomenon of deviation, which is considered by author as a base of legal liability. The author shows how a human internality has an effect on behaviour shaping. It is emphasized that causation of deviation behaviour is one of the points, which both in practice and in science could help not only to use scientific achievements in practice more efficiently, but to transfer them into field of scientific rationale of preventive aspect of legal liability.

**Key words:** legal liability, deviation, hedonistic form of deviation, pessimistic form of deviation, personalism, ethical and legal values.

